

**Digitale toegankelijkheid.
VGI-Studiemiddag audiovisuele collecties en
historisch onderzoek, Amsterdam, 3 juni 2005**

Matthias Vandermaesen, cDAVID projectmedewerker

Op 3 juni 2005 organiseerde de Vereniging voor Geschiedenis en Informatica (VGI) in samenwerking met de sectie Audiovisuele Archivering (AVA) van de Vereniging voor de documentaire informatievoorziening en het archiefwezen (DIVA) een studiemiddag over het gebruik van audiovisueel bronnenmateriaal binnen historisch onderzoek. Wat is de waarde van dit materiaal? Welke zijn de gevaren en problemen? Hoe wordt dit materiaal beheerd en ontsloten? In een aantal lezingen werd er geprobeerd om antwoorden te geven op deze vragen.

Audiovisueel materiaal kent een steeds breder draagvlak. Geluidsarchieven, film- en videomateriaal worden in toenemende mate gebruikt in onderzoek. Er is ook bij beeldresearchers een groeiende belangstelling voor het gebruik van historisch audiovisueel materiaal in programma's van mainstreammedia zoals radio en televisie en voor onderwijsdoeleinden. Toch is het effectieve aandeel van audiovisueel materiaal in historisch onderzoek ondergeschikt aan dat van traditionele papieren bronnen. Dit heeft deels te maken met de aard van het materiaal en de specifieke (technische) kennis die nodig is om het te raadplegen, maar ook met de wijze van ontsluiten die niet aansluit bij de behoeften van historische onderzoekers. Op deze studiemiddag werd dan ook dieper ingegaan op een aantal aspecten die te maken hebben met het gebruik van audiovisueel materiaal in historisch onderzoek.

De middag werd ingeleid door Yola de Lusenet, bestuurslid van AVA/DIVA en uitvoerend secretaris van de European Commission on Preservation and Access (ECPA) (Amsterdam). Haar status quaestio omvatte een aantal relevante vragen. Kan audiovisueel materiaal al dan niet een rol van betekenis vervullen binnen historisch onderzoek? En welke rol is dat dan? Welke houding moet een onderzoeker tegenover audio-

visuele bronnen aannemen? Welke mogelijkheden zijn er om audiovisueel materiaal te benaderen? En welke mogelijkheden bieden nieuwe, digitale media? Het is belangrijk dat de onderzoeker in de eerste plaats bewust is van het bestaan van audiovisueel materiaal. Hieraan wenst het recentelijk opgestarte Training for Audiovisual Preservation in Europe (TAPE) een bijdrage te leveren. Audiovisueel materiaal vormt niet alleen de bron voor de media zoals televisie en radio; het is ook het eindproduct van die media. Hoe moet de onderzoeker staan tegenover dergelijk materiaal? Is dit materiaal wel geschikt voor hergebruik?

Als eindredacteur en journalist voor het televisieprogramma *Andere Tijden* van de NPS en de VPRO ging Ad Van Liempt, vanuit zijn eigen ervaringen, dieper in op de benadering van audiovisuele bronnen binnen de media. De beelden die in *Andere Tijden* worden gebruikt bestaan voornamelijk uit archiefmateriaal dat op basis van een aantal criteria wordt geselecteerd. Zo moeten de beelden uit de 20e eeuw dateren. Naast ouderdom primeert ook de authenticiteit. Daarom geven de onderzoekers van *Andere Tijden* de voorkeur aan het gebruik van primair bronnenmateriaal in combinatie met een gedegen bronnenonderzoek. De makers kiezen voor thema's die aanleunen bij de actualiteit en zoeken naar de onbekende aspecten van een verhaal. Dit is een inhoudelijk criterium om materiaal te weerhouden. Ten slotte moet het materiaal hoe dan ook aantrekkelijk genoeg zijn om een breed doelpubliek te kunnen aanspreken.

Het historisch onderzoek staat centraal in de productie van *Andere Tijden*. Er wordt geprobeerd om het materiaal te plaatsen in een historische context. Dat gebeurt in de eerste plaats aan de hand van klassiek archiefonderzoek maar ook via het doornemen van reeds bestaande literatuur en via contacten met specialisten terzake. Zeer belangrijk zijn de ooggetuigen. Hun verhaal kan weer een nieuwe kijk bieden. Toch zijn ooggetuigen eerder moeilijk op te sporen. Voor het opsporen van het materiaal zelf stellen de onderzoekers van *Andere Tijden* vast dat audiovisueel materiaal doorgaans goed ontsloten is. De aard van het materiaal vereist echter een geheel eigen manier van opsporen. Een specialist in het team vormt het aanspreekpunt om naar specifiek materiaal te zoeken. Soms komt het materiaal ook vanzelf naar de onderzoekers toe. Archivarissen en particulieren bezitten interessante film- en geluidsfragmenten en spelen deze door aan het onderzoeksteam. Omdat veel materiaal binnen particuliere kring is ontstaan verwerven de onderzoekers zo een nieuwe kijk op een historisch feit. Ten slotte is het niet alleen mogelijk om geschikt bronnenmateriaal te verwerven op lokaal niveau, maar ook op internationaal niveau. De commerciële sector vormt een hinderenis aangezien deze waardevol historisch materiaal opkoopt en te gelde maakt.

Chris Vos, docent film, televisie en geschiedenis aan de faculteit Historische en Kunstwetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam en maker van historische documentaires pikt hier verder op in. Zijn bijdrage draagt niet voor niets de titel *Het bijziend oog van de geschiedenis*. Hij stelt dat de media en audiovisuele bronnen vaak als

onfeilbare getuigen van de geschiedenis worden gezien. Maar is dat wel zo? Niettegenstaande audiovisueel materiaal zeer dicht bij de realiteit staat maken historici er weinig gebruik van. Voor de historische onderzoeker neemt de vraag naar authenticiteit een belangrijke plaats in. Plots blijken audiovisuele bronnen zeer beperkt te zijn. Zonder de nodige context kunnen we ze niet goed op hun waarde schatten. Vragen zoals waar, wat, wanneer en wie vallen zonder context slechts ten dele of helemaal niet te beantwoorden.

Audiovisuele bronnen vormen niet noodzakelijk een representatieve weergave van het verleden. Bij het ontstaan van dit materiaal spelen de intenties van de makers een belangrijke rol. Door (on)vrijwillige manipulatie (bijvoorbeeld montage of cadrage maar ook manipulatie van de documentatie) brengt een bron eerder het verhaal van de maker dan de realiteit zoals ze werkelijk was. Contextonderzoek is dan ook zeer belangrijk om het onderscheid te maken tussen waarheid en fictie. Audiovisueel materiaal moet je combineren met zoveel mogelijk documentatie en primaire bronnen om een ondubbelzinnig perspectief te krijgen. Toch mag manipulatie van audiovisueel materiaal niet zomaar als storend ruis worden afgedaan. Het ontmaskeren ervan laat ons toe om de intenties van de makers te doorgronden, om de perceptie van het publiek van de realiteit waaraan de maker probeerde te beantwoorden of die de maker wilde vormen te bestuderen of om propagandastrategieën te identificeren.

Een eerste vragenronde onder het publiek leerde dat de vraag naar authenticiteit niet onbelangrijk is. Het is cruciaal om een kritische houding te hebben tegenover audiovisueel materiaal en de contextinformatie die het kan duiden. Dit geldt niet alleen voor het zoeken en selecteren van bruikbaar bronnenmateriaal maar ook voor het gebruik van dat bronnenmateriaal in eigen audiovisuele producties zoals televisiedocumentaires. Het docudrama blijkt hier een strijdpunt te vormen. Steeds vaker bestaan documentaires uit een mengeling van gedigitaliseerd authentiek audiovisueel materiaal en hedendaagse reconstructies. Door het toepassen van digitale technologie wordt het onderscheid steeds minder duidelijk. Welke beelden zijn nu authentiek en welke zijn (digitaal) nagespeeld? Het gevaar bestaat dat de documentairemaker onbewust bedrog pleegt ten overstaan van zijn publiek.

Het tweede gedeelte van deze studiemiddag stond in het teken van de ontsluiting en het beheer van audiovisuele collecties. Succesvol audiovisueel materiaal traceren wordt maar mogelijk in de mate waarin een collectie is ontsloten. Frank de Jong stelde de audiovisuele collectie die wordt bewaard en beheerd door het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) (Amsterdam) voor. Louis Peter Grijp en Frans Wiering vertegenwoordigden het Meertens Instituut en Robert Gillesse sprak namens het Geheugen van Nederland.

De audiovisuele collectie van het IISG vertoont een zeer heterogeen karakter. Ze omvat foto's, posters, geluidsopnamen, film, video's en objecten uit glas, textiel enz. Ook de aard van de dragers is zeer divers. Zo omvat de afdeling Geluidsopnamen onder

andere geluidsbanden en grammofoonplaten. De collectie is omvangrijk: het gaat onder andere om 250.000 foto's, 138.000 negatieven, een 118.200 posters, een 2500 films en 4000 video's.⁽¹⁾ Dit impliceert dat naar beheer toe er keuzes worden gemaakt. De collectie is deels ontsloten op een basaal niveau via een online raadpleegbare catalogus.⁽²⁾ Een aantal afdelingen werden gedigitaliseerd en zijn beperkt rechtstreeks raadpleegbaar via de website van het IISG. Voor de conservering van films en video's gaat De Jong ervan uit dat het materiaal momenteel in goede bewaaromstandigheden is opgeslagen. Dat wil zeggen: op een plaats met een stabiel klimaat en afgeschermd van licht. Voor de restauratie van films wordt er gebruik gemaakt van een steenbeck.⁽³⁾ Bovendien bezit het IISG heel wat afspel- en opnameapparatuur zodat de ruime waaier van dragerformaten raadpleegbaar blijft. Het materiaal is eerder summier ontsloten. Het raadplegen van de stukken gebeurt op afspraak in de leeszaal. Indien de bezoeker dit wenst, kan hij tegen betaling een analoge kopie laten maken.

Toch is het gebruik van het audiovisuele materiaal eerder marginaal in vergelijking met andere archieven en collecties die in het IISG worden bewaard. De Jong wijt dit aan de prioriteiten die door het IISG worden gesteld. De audiovisuele collectie is zeker niet de enige collectie die aandacht vereist. Het IISG volgt dan ook geen koers van actieve conservatiestrategieën. De focus ligt hoofdzakelijk op selectie: welke stukken wil het instituut zeker bewaren en ontsluiten? De voorkeur gaat uit naar foto's en geluidsoptnamen. Partnerschappen zijn zeer belangrijk om het beheer en de conservering van de collecties mogelijk te maken.⁽⁴⁾ De beperkte mogelijkheden, de enorme omvang en het diverse karakter maken het moeilijk om deze collectie adequaat te conserveren en te beheren. De Jong concludeert dat de audiovisuele collectie van het IISG naar de toekomst toe een geconserveerde tijdbom is.

Voor het Meertens Instituut (Amsterdam) bracht Louis Peter Grijp een uiteenzetting over het onderzoeksproject *Onder de Groene Linde*. Het centrale thema is de mondelinge overdracht van Nederlandse volksliedjes. Voor het gelijknamige radioprogramma trok Ate Doornbosch gedurende 37 jaar door Nederland. Daarbij maakte hij zo'n 5000 opnamen van Nederlandse volksliedjes van zeer uiteenlopende aard: smartlappen, ballades en ook volksliederen. Deze opnamen worden bewaard in het Meertens Instituut. In eerste instantie had Doornbosch slechts oog voor de teksten. Pas later begon ook de context een rol van betekenis te spelen. Wie zong er? Wanneer werd er gezongen? Onder welke omstandigheden? *Onder de Groene Linde* biedt volgens Grijp een antwoord op de vraag: wat moeten historici met dit soort opnamen? Enerzijds is de collectie die Doornbosch aangelegd heeft van groot belang voor het voortzetten van antropologisch en etnologisch onderzoek. Wat is de mnemonische kracht van rijm? Welke invloed hebben de creativiteit en het geheugen van de mens op orale overlevering? Dit zijn vragen die dankzij onderzoek gebaseerd op dergelijke collecties, beantwoord kunnen worden. Anderzijds bestaat er volgens Grijp een cultuurhistorische markt die om zeer uiteenlopende redenen (bijvoorbeeld nostalgie) interesse voor dit materiaal vertoont. Daartoe bestaan er

initiatieven zoals de Nederlandse Liederbank die de opnamen on line beschikbaar wil maken, of de Stichting Erfgoed van het Nederlandse Lied.

Frans Wiering stelde 'melody retrieval' in het Witchcraft-project voor. Witchcraft staat voor: 'What is Topical in Cultural Heritage: Content-based Retrieval among Folksong Tunes'. Het doel van het project is de ontwikkeling van een systeem dat de digitale ontsluiting van muziek toelaat. De ruime collectie volksliederen die het Meertens Instituut bezit vormt de casus waarrond wordt gewerkt. Centraal staat het begrip 'melody retrieval' of het terugvinden en raadplegen van muziekstukken. Het systeem krijgt een input in de vorm van een melodie, op basis van de melodie zoekt het zelfstandig door de collectie en haalt relevante items op. De collectie bestaat niet alleen uit geschreven partituren maar ook uit muziekopnamen. Het systeem herkent de ingevoerde melodie en gaat op zoek naar gelijkaardige opnamen in de collectie. De sterkte van het systeem ligt volgens Wiering in het automatisch herkennen van genres - zolang het om extremen gaat en geen subgenres - en het aangeven of een fragment al dan niet tot een langere opname behoort. De volledige melodie hoeft dus niet te worden ingevoerd om een stuk terug te vinden. Toch is het herkennen van melodieën geen gemakkelijke zaak. Muziek kent geen duidelijke semantiek zoals taal. Via alternatieve methodes is het min of meer mogelijk om muziek herkenbaar te maken. Zo probeert men op basis van concepten uit de cognitieve psychologie 'globale curves' af te leiden uit muziek. Deze vormen een soort 'vingerafdruk' van een muziekstuk. Door deze te vergelijken kan het systeem muziekstukken identificeren. Een andere methode is gebaseerd op de 'Earth Mover's Distance' die op een gelijkaardige manier het probleem benadert.

Op dit moment is het Witchcraft-project nog in volle ontwikkeling. In juni 2005 werd besloten om het project via CATCH (Continuous Access To Cultural Heritage) een subsidie toe te kennen.⁽⁵⁾

De middag werd afgesloten door Robert Gillesse die een overzicht gaf van de bewaring en het beheer van audiovisueel materiaal in het Geheugen van Nederland.⁽⁶⁾ De collectie van het Geheugen is, net zoals bij het IISG, uiteenlopend van aard. Er worden zowel foto's, geluidsopnamen als films bewaard. Het geheel is inhoudelijk opgedeeld in vijf grote thema's: de wederopbouw in de jaren 1940 en 1950; politiek en maatschappij; wonen, werken en vrije tijd; de publieke omroep en de multiculturele samenleving. Net zoals in andere instellingen lopen ook bij het Geheugen van Nederland een aantal samenwerkingsverbanden om de collectie te digitaliseren.

Volgens Gillesse staat kwaliteit voorop. Het Geheugen had via de Koninklijke Bibliotheek wel al ervaring wat betreft de digitalisering van stilstaande afbeeldingen zoals foto's. In de zoektocht naar meetbare kwaliteitsparameters stelde Gillesse dat er wel overeenkomsten te vinden zijn tussen stilstaande en bewegende beelden (video, film, enz.). Het gaat om zaken zoals ruis, resolutie, kleur, dynamisch bereik enz. Toch blijkt het bepalen van de kwaliteit van bewegende beelden niet gemakkelijk. Duidelijke richtlijnen zijn er nauwelijks en het was aanvankelijk niet gemakkelijk om toegang te verkrijgen tot de juiste expertise. Hier komt de ervaring van het Filmmuseum en het

Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid van pas.

Ook de keuze van het formaat waarin het gedigitaliseerde materiaal wordt bewaard is belangrijk. Voor de digitale masters koos het Geheugen van Nederland voor digitale betacam of digibeta omdat dit een formaat is dat door de publieke media vrij courant wordt gehanteerd. De kosten van het digitaliseren waren echter te hoog om in huis aan de slag te gaan, daarom besteedt het Geheugen regelmatig opdrachten uit aan gespecialiseerde bedrijven. Vervolgens worden er digitale kopieën gemaakt van de digibeta's. Die worden bewaard in het MPEG-1 bestandsformaat. Ze dienen als een soort tweede master. Op basis van deze bestanden werden kopieën gemaakt in zowel het Windows Media Video formaat (WMV) als het Real Media formaat (RM). Deze worden via het internet door middel van streaming ter beschikking gesteld van het publiek. Een vraag waarmee het Geheugen worstelde: moeten de bestanden na digitalisering gemanipuleerd worden om een betere beeldkwaliteit te verkrijgen? Na vergelijking werd besloten dat dergelijke dure ingrepen niet gerechtvaardigd waren.

Uiteindelijk werden er op basis van de expertise die het Geheugen vergaard heeft, richtlijnen opgesteld voor verdere digitaliseringsprojecten: zowel voor het meten van de kwaliteit als voor de keuze van het bestandsformaat waarin het gedigitaliseerde materiaal aan het publiek wordt aangeboden.

Conclusie: wat valt er te leren?

De verschillende uiteenzettingen die op deze studiemiddag naar voren werden gebracht tonen aan dat er heel wat verschillende visies zijn op het gebruik van audiovisueel materiaal. Alle sprekers waren het erover eens dat dit bronnen van groot historisch belang zijn. Audiovisueel materiaal laat toe om het verleden op een andere manier te benaderen. Toch kan de historicus ze niet zomaar zonder meer benaderen. Het klassieke bronnenonderzoek blijft een *conditio sine qua non*. Bovendien blijkt al snel dat audiovisuele collecties niet zonder meer toegankelijk zijn. Speciale afspeelapparatuur is nodig om informatie die op in onbruik geraakte dragers wordt bewaard, te raadplegen. Het gaat ook om kwetsbaar materiaal dat door verval wordt bedreigd. Nieuwe technologieën en media bieden mogelijke oplossingen om audiovisuele informatie te redden. Digitalisering schenkt het materiaal niet alleen een tweede leven; ze laat ook toe om collecties met nieuwe methodes te benaderen en kan zodoende een goede ondersteuning zijn voor de historicus om tot nieuwe inzichten te komen.

(1) http://www.iisg.nl/image_sound/index.html

(2) <http://www.iisg.nl/collections/hikmet/sound.html>

(3) <http://www.steenbeck.com/>

(4) <http://www.metamorfoze.nl>

(5) http://nwo.nl/nwohome.nsf/pages/NWOP_6DED6R

(6) <http://home.wanadoo.nl/robert.gillesse/vgi/>

<http://www.geheugenvannederland.nl>